

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ВАСИЛ НИКОЛОВ СТАМЕНОВ

ЗНАЧЕНИЕТО *СВИДЕТЕЛСТВЕНОСТ*
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

Област на висшето образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1. Филология
Докторска програма Съвременен български език

Научен ръководител: доц. д-р Красимира Ангелова Чакърва

Пловдив
2024 г.

Дисертационният труд „Значението *свидетелственост* в съвременния български език“ е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по български език при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 19 февруари 2024 г.

Дисертационният труд съдържа 242 стандартни компютърни страници и се състои от увод, пет глави, заключение, библиография (266 източника, от които 259 заглавия на кирилица и 7 на латиница) и приложение.

Научно жури:

проф. д.ф.н. Вера Тервел Маровска
проф. д.ф.н. Красимира Славчева Алексова
проф. д-р Велка Александрова Попова
доц. д-р Антоанета Стефанова Джельова
доц. д-р Стилиян Иванов Стойчев

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 2024 г. от часа вна Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

Материалите по защитата са на разположение в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД

I ГЛАВА. Езиковото отразяване на източника на информация като обект на изследване в лингвистиката. Категорията евиденциалност

II ГЛАВА. Проучвания върху свидетелствеността в българистичната литература

2.1. Първи опити за тълкуване на свидетелствеността във възрожденските граматика и граматични трудове

2.2. Становища за свидетелствеността от Освобождението до средата на XX век

2.3. Концепции за свидетелствеността от средата на XX век до наши дни

2.4. Обобщение

III ГЛАВА. Свидетелствеността в българския език в светлината на диахронията

IV ГЛАВА. Формално-семантични и функционални особености на свидетелските форми в съвременния български език

V ГЛАВА. Периферийни модификатори на свидетелствеността в съвременния български език

5.1. Лексикални средства

5.2. Синтактични средства

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обект на изследване. Обект на изследване в настоящата дисертация е значението *свидетелственост* в съвременния български език (по-нататък СБЕ). Мотивите, които ни подтикнаха да насочим вниманието си към тази проблематика, са свързани с това, че тя не е детайлно проучена в родното езикознание. От една страна, липсва единно становище дали става дума за граматикализирано значение, а от друга, сред авторите, които приемат тезата, че в СБЕ съществуват редове словоформи, илюстриращи противопоставяне по признаците *свидетелственост* : *несвидетелственост*, няма единство по въпроса в рамките на коя морфологична категория се реализира то (Герджиков 1984; Куцаров, К. 1998; Ницолова 2008; Маровска 2013; Чакърва 2019 (ръкопис); Стойчев 2019 и др.).

Теоретичната платформа, използвана в настоящия труд, е съобразена с постиженията на структурното езикознание и на функционално-семантичната граматика (по-нататък ФСГ). Както е известно: „функционалната граматика е граматика, а) включваща описанието на семантичните категории, опиращи се на различни средства за граматично изразяване в даден език в техните взаимодействия с лексикални и контекстуални средства“ (Бондарко 2001: 32). Съчетаването на двата подхода „от форма към значение и от значение към форма“ (Бондарко 2001: 34) е основно за ФСГ и обединява структурния и функционалния подход към езиковите факти. Само по този начин е възможно да се опишат разнородните езикови средства, които се използват за изразяването на определено значение. Тяхното взаимодействие се представя с помощта на полеви модел. Понятието функционално-семантично поле (по-нататък ФСП) е ключово за ФСГ. То се разбира като „двустранно (съдържателно-формално) единство, образувано от граматически (морфологични и синтактични) средства на даден език, заедно с взаимодействащите с него лексикални, лексикално-граматични и словообразователни елементи, отнасящи се към същата семантична зона“ (Бондарко 2001: 40). Приемаме, че в основата на всяко ФСП стои противопоставянето център : периферия. Към центъра се отнасят тези езикови средства, които са максимално специализирани при изразяването на определено значение. В тази връзка И. Куцаров предлага въвеждането на термина модификатори (Куцаров 1985). В зависимост от мястото, което заемат във ФСП, те могат да бъдат ядрени или периферийни (Куцаров 1985: 11). Най-често в ядрото на конкретно ФСП функционира определена морфологична категория (по-нататък МК). В настоящия труд се придържаме към определението на А. В. Бондарко за МК: „система от противопоставени

един на друг редове морфологични форми в рамките на определена част на речта с еднородно съдържание” (Бондарко, цит. по Куцаров 1985: 12). Периферийните модификатори са тези езикови средства, които също могат да изразят значението, стоящо в основата на определено ФСП, но това не е единствената им функция. Според езиковото равнище, към което се отнасят, модификаторите са: „синтактични, морфологични, лексикални, словообразователни, акцентологични“ (Куцаров 1985: 29). Солидаризираме се с мнението на И. Дуриданов за невъзможността да съществуват едночленни морфологични категории: „Там, където няма поне две грамеми, подчинени на обща граматическа категория, последната престава да съществува“ (Дуриданов 1973: 48). Опозициите между членовете на определена морфологична категория могат да бъдат привативни или еквилолентни. Употребяваме двете понятия според разбирането на Р. О. Якобсон за противопоставянето на маркирана и немаркирана грамема: „утвърждаване на А – отсъствие на утвърждаване на А“ (Якобсон 1972: 103), или на маркирани грамеми. Допълнително теоретично уточнение, което трябва да направим, е, че приемаме съществуването на грамема умозаклучително наклонение като част от МК наклонение (вж. Куцаров 1994). Придържаме се към твърдението, че свидетелски са тези вербални форми, които съдържат морфемата *-x/-u(e)-* (Иванчев 1986, Александров 1987, Шаур 1989, Куцаров 2007)¹, а като немаркирани със свидетелственост ще разглеждаме всички граматични образувания, несъдържащи флексията *-x/-u(e)-* (Куцаров 2013: 18).

В работата са приложени методът на наблюдението, опозиционният метод, анкетното проучване, обобщението.

С оглед на казаното дотук ще посочим основните цели, които сме си поставили в настоящия дисертационен труд:

1. Да анализираме накратко различните мнения за свидетелствеността в общотеоретичен план.
2. Да проследим развитието на идеята за свидетелствеността като граматично значение в българската лингвистика.
3. Да представим нашата концепция за мястото на значението *свидетелственост* в морфологичната система на съвременния български език.

¹ Към групата на свидетелските граматични образувания отнасяме също непреизказните и неумозаклучителните аористни форми за второ и трето лице, единствено число.

4. Да представим наблюденията относно начина, по който глаголните форми, изразяващи свидетелственост, се възприемат от съвременните носители на езика.

5. Да проследим функционирането на свидетелските форми в различни текстове, като отчитаме наличните резултати в съществуващи изследвания, посветени на интересуващия ни проблем (Андрейчин 1942, Янакиев 1962; Станков 1969; Ницолова 2007; Ницолова 2009; Макарецв 2013).

6. Да потърсим възможен отговор на въпроса дали във формите за 1. л., ед.ч. от аористно-имперфектен тип: *писах, пишех, бях писал, щях да пиша, щях да съм писал, бидох писан, щях да съм писан* и др. морфемата *-х/-ш(е)-* е кумулативен маркер за две граматични значения – свидетелственост и персоналност, а също и защо в 3. л., ед.ч. в състава на аористните форми тя отсъства.

7. Да опишем езиковите средства, които самостоятелно или в комбинация помежду си могат да експлицират свидетелска семантика.

В структурно отношение настоящият дисертационен труд се състои от увод, пет глави, заключение, библиография и приложение.

В **първа глава** са представени различните становища относно значението *свидетелственост* в общотеоретичен план. М. М. Макарецв, позовавайки се на В. Фридман, отбелязва, че „по всяка вероятност най-ранното описание на функционирането на евиденциалността се отнася към XI век“, когато Махмут ал-Кашгари „противопоставя тюркските форми на *-di* и *-mis* като свидетелски („действията са се случили в присъствието на говорещия“) и несвидетелски („действията са се случили в отсъствието на говорещия“)“ (Макарецв 2014: 18). В началото на двадесети век терминът *evidential (evidentiality)* се използва от Ф. Боас, за да назове начините, по които е възможно говорещият да е придобил съобщаваната информация: „докато за нас определеността, числото и времето са задължителни начини, ние откриваме в друга езикова област дали говорещият или някой друг [...] е източник на информацията – дали е видяна, чула, или е резултат от умозаключение – като задължителни начини“ (Боас, цит. по Айхенвалд 2004: 1). Тезата за съществуването на самостоятелна граматична категория *evidential* е изразена от Р. О. Якобсон (вж. Якобсон 1972). В българското езикознание известният труд на Р. О. Якобсон е предмет на обсъждане в статията на И. Куцаров „Evidential не е преизказност“ (Куцаров 2017), в която той показва, че категорията *evidential* е определена по твърде противоречив начин. Вероятно Р. О. Якобсон е имал предвид опозицията свидетелственост : несвидетелственост, която обаче неправилно е представена като

преизказност : непреизказност: „В спрежението на българския глагол се различават две семантически противопоставени системи от форми; „пряко повествование“ (Ens—Es) и „косвено повествование“ (Еп*ФЕs)“ (Якобсон 1972: 101). След известния труд на Р. О. Якобсон са публикувани специализирани изследвания, посветени на евиденциалността. А. Айхенвалд отбелязва, че „в около една четвърт от езиците по света всяко изказване трябва да уточни вида на източника, на който е основано (Айхенвалд 2004: 1). Според И. А. Мелчук „[к]атегорията евиденциалност се нарича категорията, чиито грамемни показатели показват по какъв начин говорещият е узнал за факта Fⁿ“ (Мелчук 2015: 190). Авторът подчертава, че евиденциалността е глаголна категория и „в идеалния случай включва пет грамемни: *неутралност, експериментив, цитатив, инферентив и презумптив* (Мелчук 2019: 190 – 191). И. А. Мелчук не дава примери от български източници за свидетелско отношение на говорещия към съобщавания факт.

Р. Ницолова защитава тезата за съществуването на четиричленна морфологична категория евиденциалност в съвременния български език: „Евиденциалната система в българския език се състои от четири грамемни: индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив“ (Ницолова 2003: 109; 2006: 28). Изследователката Р. Ницолова не изключва възможността в някои от езиците по света значението *свидетелственост* да се изразява от определена флексия: „възможна е също специална маркировка в тези случаи, когато говорещият подчертава, че е бил очевидец на описваните от него събития“ (Ницолова 2007: 14), но за съвременния български език тя не обособява грамемата *свидетелственост*, не посочва и специализиран показател на значението *очевидност*. По този начин се получава така, че грамемата индикатив присъства в две самостоятелни морфологични категории: наклонение и евиденциалност: „В българския език модалността и евиденциалността, според нашата гледна точка, се явяват отделни граматични категории“ (Ницолова 2006: 28). В рамките на категорията евиденциалност с индикатива „се изразява значение, основаващо се на личното възприятие на говорещия или на общия опит“ (Ницолова 2006: 29). Както се вижда, Р. Ницолова опитва да обедини значението *свидетелственост*, изразявано от част от изявителните форми, с личното потвърждение на говорещия за истинността на информацията. Този подход е в съответствие със защитаваната от нея теза, че евиденциалната система в българския език е частично модализирана (Ницолова 2006, 2007). Значението *свидетелственост* се разглежда като характерна особеност, присъща на аориста, имперфекта, плусquamперфекта, футурум претерити (Ницолова, Со Йънг Ким 2020: 348), като е показана възможността изброените грамемни да

се използват и в несвидетелски контекст (Ницолова 2006, 2008). Граматичната категория евиденциалност² се разглежда от Р. Ницолова като елемент от по-голяма категория, която е наречена „характеристика на съобщаваната от говорещия информация“ (Ницолова 2003: 108). К. Алексова е друг български лингвист, който приема съществуването на морфологичната категория евиденциалност. Тази категория в модела на авторката също се състои от четири грамеми: индикатив, конклузив, ренаратив, инвертитив (Алексова, [http](http://)). Значението *свидетелственост* не се разглежда като главна особеност на част от изявителните форми и като маркирано с определена флексия. Привърженик на теорията за евиденциалността в българското езикознание е и Е. Търпоманова (вж. Търпоманова 2015).

Може да се обобщи, че първите опити да бъдат представени разнообразните начини, по които говорещият е получил съобщаваната информация, са резултат от наблюдения над езици, принадлежащи към различни езикови семейства. Вероятно това е едно от възможните обяснения защо Р. О. Якобсон определя по твърде противоречив начин категорията *evidential*. Според А. Ю. Айхенвалд, И. А. Мелчук и Р. Ницолова значението *свидетелственост* може да бъде грамема от категорията евиденциалност, но за българския език не е представен модел на евиденциална система, в който свидетелските форми образуват самостоятелна парадигма. В. Фридман не приема съществуването на граматичен признак *свидетелственост* (Фридман 1986), докато Р. Ницолова, К. Алексова, Е. Търпоманова и М. Макарцев не отричат възможността някои изявителни форми да се използват предимно в свидетелски контекст, но употребата им при представянето на достоверна информация, на която говорещият не е бил очевидец, е причината да не се солидаризират с тезата за съществуването на самостоятелно граматично значение *свидетелственост*. Според нас аргумент в подкрепа на тезата, че свидетелствеността в съвременния български език е граматикализирано значение, е невъзможността с форми, съдържащи *-x/-ш(e)-*, да се предадат детайли от събитие в миналото, на което говорещият не е присъствал, макар и да е уверен в достоверността на представяната информация“ (Станков 1967, 1969).

Във **втора глава** обект на анализ са различните становища за свидетелствеността в съвременния български език. Изложението започва с преглед на възрожденските граматични съчинения и завършва с

² В други свои изследвания Р. Ницолова отбелязва, че „евиденциалността в широк смисъл на думата – това е категория на текста, а глаголната евиденциалност – това е само един от начините за нейното изразяване“ (Ницолова 2006: 27).

представянето на концепциите на съвременните езиковеди. Направеният от нас преглед на по-известните граматични съчинения, издадени в периода 1835 – 1876 г., показва, че твърде малко автори описват възможността чрез използване на специализирани глаголни форми говорещият български език да демонстрира, че е очевиден на съобщавания факт. Включването в отделните граматики на форми, съдържащи *-х/-и(е)-*, не е свързано с опити от страна на първите ни граматисти да обяснят тази особеност на съвременния български език, която го отличава от повечето близкородствени славянски езици. За значението *свидетелственост* се споменава в анонимната рецензия за граматиката на Г. Миркович, издадена през 1860 г. (вж. Първев 1975: 208). Анонимният рецензент предлага начин, по който могат да се разграничат минало несвършено и минало относително време: „минало несвършено означава винаги действие, което ся или вършило несъмнено или пък било видено или слушано от лицето, което говори” (цит. по Първев 1975: 208). Вторият възрожденски книжовник, който долавя значението *свидетелственост*, е С. Радулов. В парадигмата на „неопределено време“ той включва и третоличните преизказни форми от типа *копал, копали* (вж. Радулов 1870: 74), като в бележка под линия обосновава решението си по следния начин: „форма *копал, копали* вместо *копа, копах* се употребява, кога ся говори за произшествие, на което говорещият не е бил очевиден, а ся научил за него от други” (Радулов 1870: 74). Интересно е посочването на немаркирана с морфемата *-х-* словоформа *копа* като изразител на значението *свидетелственост*.

В периода от Освобождението до 1936 г. са публикувани граматики, които са предназначени основно за нуждите на училищното образование. Би могло да се каже, че те не се различават особено от издадените през епохата на Възраждането граматични съчинения, защото въпросът за *свидетелствеността* не заема централно място в никое от тях. Годините от 1936 до 1944 г. се отличават с издадените научни граматики на българския език, в които изложението е подчинено на определена теоретична платформа, авторите следват актуални за времето школи и направления в езикознанието. За съжаление, начинът, по който е разгледана темата за *свидетелствеността*, не е твърде различен в двата типа граматики. Част от авторите споменават за възможността някои глаголни форми (предимно аористни и имперфектни) да се употребяват задължително, когато говорещото лице е очевиден на съобщавания факт, но повечето изследователи не предлагат модел на морфологична категория, в рамките на която се реализира противопоставянето *свидетелственост* : *несвидетелственост*. Като

изключение от общата тенденция се открояват концепциите на Ю. Трифонов, Б. Цонев и Н. Костов.

В края на деветнадесети век Ю. Трифонов публикува рецензия, посветена на част от издадените школки граматики (Трифонов 1896). В нея той въвежда термините „възприето“ и „невъзприето“ време, които – ако изхождаме от разбиранията на самия автор, означават противопоставяне по признаците *свидетелственост : несвидетелственост*. По-късно авторът се връща към названието „невъзприето време“, за да обхване всички форми, с помощта на които „говорителят не разказва като очевидец“ (Трифонов 1905: 169). Точно е наблюдението, че косвените форми³ са само част от несвидетелските граматични образувания (вж. Трифонов 1905).

Смятаме, че разсъжденията на Ю. Трифонов са оказали известно влияние върху Б. Цонев. След като анализирахме различните значения, които Б. Цонев приписва на термините *определеност : неопределеност* в рамките на глаголното спрежение (Цонев 1985), стигнахме до заключението, че опозицията *пряко : косвено изказване* при него илюстрира противопоставяне по признаците *свидетелственост : несвидетелственост*.

Н. Костов възприема концепцията на Б. Цонев за определените и неопределените глаголни форми в българския език и по този начин той е третият лингвист, който се опитва да представи редове словоформи, илюстриращи противопоставянето по признаците *свидетелственост : несвидетелственост*: „Формите за минало време на българския глагол се разделят удивително правилно в зависимост от това, дали говорителят се представя за очевидец на случката или не“ (Костов 1939: 189). Трябва да се отбележи, че в „Българска граматика“ на Н. Костов ренаративът и конклузивът не се осъзнават винаги като самостоятелни значения, тъй като често парадигмите им се преплитат, но е положителен фактът, че авторът е доловил несвидетелската семантика и на двата вида форми, които се използват в косвен разказ, и ги противопоставя заедно на свидетелските: „Между формите за пряк разказ и косвен разказ има пълно съответствие. Така, срещу минало несвършено време стои минало неопределено несвършено (втори имперфект⁴), срещу минало свършено стои формата за минало

³ С този термин Ю. Трифонов назовава преизказните форми.

⁴ Терминът обединява преизказни и конклузивни презентни форми (вж. Костов 1939: 143).

неопределено свършено (перфект), а срещу минало предварително – отдавна минало свършено⁵“ (Костов 1939: 190).

Периодът след 1944 г. се отличава с по-голямо разнообразие от концепции, свързани със значението *свидетелственост*, но преди изследванията на Е. И. Дьомина, В. Станков, Й. Пенчев, Г. Герджиков, А. Александров, К. Куцаров, В. Маровска, К. Чакърва, Р. Ницолова, К. Алексова, И. Куцаров, С. Стойчев и др., посветени на тази проблематика, свидетелствеността продължава да бъде разглеждана като характерна особеност на някои изявителни форми, без да бъде предложен модел на морфологична категория, от която тя би могла да е част. Срещат се няколко различни подхода: една група изследователи подчертават свидетелското значение само на тези индикативни форми, които съдържат граматичната морфема *-x/-u(e)-* (Андрейчин 1942)⁶, (Конески 1967) (Маслов 1956, 1981), (Пашов 1999); други лингвисти определят всички изявителни форми като свидетелски, уточнявайки, че само някои от тях могат да се употребяват, когато говорещият е очевиден на съобщавания факт (Стоянов 1964; Бейнова 2013); специфично е мнението на тези езиковеди, които приемат всички изявителни форми за свидетелски, без да представят допълнителни пояснения (Кръстев 1992; Кръстева 2003).

Въпреки че през втората половина на двадесети век тезата на С. Иванчев за съществуването на свидетелска флексия *-x-* е приета и от други лингвисти (Александров 1987, 1988; Шаур 1989, Куцаров 2007; Куцаров, К. 1998 и др.), се наблюдават различия при представянето на броя на формите, влизащи в състава на грамемата *свидетелственост*, от отделните изследователи (срв. например удостоверителния модус при А. Александров и грамемата *свидетелственост* в модела на К. Куцаров за категорията осведоменост на говорещото лице). Разнообразието от гледни точки изисква да поясним, че ние приемаме за свидетелски формите на следните грамеми: аорист, имперфект, плюсквамперфект, футурум претерити, футурум екзактум претерити, аналитичния кондиционал, аналитичния относителен непреизказан императив. Наличието на граматични свидетелски форми предполага обособяването на грамема, в която те да бъдат обединени. В българското езикознание съществуват няколко концепции, които посочват мястото на граматикализираната свидетелственост в морфологичната

⁵ Терминът обединява преизказни и конклузивни форми от типа *били са птели, били ходили* (вж. Костов 1939: 145).

⁶ В „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин изразява противоречиви твърдения относно несвидетелското значение на перфекта (вж. Андрейчин 1942).

система. Открояват се следните предложения: за възможността свидетелствеността да се опише в рамките на немаркираната грамема индикатив (Станков 1967) или непреизказност (Пенчев 1967), за участието ѝ като самостоятелна грамема в многочленна морфологична категория степен на очевидност на информацията/evidential (Дьомина 1970, 1973, 1974), модус на изказването (Герджиков 1984), (Александров 1987, 1988) или осведоменост на говорещото лице (Куцаров, К. 1998). В. Маровска включва свидетелските относителни форми в триграмемната морфологична категория таксис (Маровска 2013), докато С. Стойчев също представя опозицията между граматичните образувания от типа *пишеше* и *пишел е* като еквиполентна, но в рамките на самостоятелната морфологична категория евиденция на глаголното действие (Стойчев 2019). Р. Ницолова разглежда свидетелствеността като значение, характерно за някои индикативни форми (Ницолова 2008). И. Куцаров изразява хипотезата, че свидетелствеността би могла да е част от двучленната морфологична категория evidential в смисъла, който Р. О. Якобсон е вложил в термина (Куцаров 2017). Предложението на В. Станков свидетелствеността да бъде описана в рамките на немаркираната грамема индикатив не позволява към групата на свидетелските форми да се отнесат субективномодалната грамема кондиционал и относителните аналитични императивни граматични образувания, съдържащи морфемата -*x/-u(e)*-. Х. Арьнсон представя конформативната семантика, с която според него са маркирани аористът и имперфектът, в рамките на немаркираната непреизказност (Арьнсон 1967). Й. Пенчев отделя в групата на непреизказните граматични образувания свидетелските форми на аориста, имперфекта, футурум претерити и футурум екзактум претерити. Този подход обаче изисква да се потърси отговор на теоретичния въпрос дали значение, което съществува вътре в определена грамема, се противопоставя единствено на формите, които са част от нея. Имаме предвид това, че в българския език съществуват непреизказни свидетелски и непреизказни несвидетелски форми, но извън рамките на непреизказността функционира ренаративът, който никога не може да се съчетае със свидетелската флексия -*x/-u(e)*-. А. В. Бондарко отбелязва, че задължително условие за съществуването на морфологична категория е „наличието на противопоставени един на друг редове морфологични форми“ (Бондарко 1976: 12). Основният аргумент, който И. Куцаров привежда, за да подкрепи хипотезата, че в съвременния български език е оправдано обособяването на двучленна морфологична категория, основана на опозицията *свидетелственост* : *несвидетелственост*, е свързан именно със съществуването на два реда форми, единият от които е представен от граматични образувания,

съдържащи *-x/-ш(e)-*, а другият не притежава свидетелски маркер (Куцаров 2017: 49). Предложението за обособяване на двучленна морфологична категория очевидност се отличава съществено от концепциите, според които грамемата *свидетелственост* е част от многочленна морфологична категория. В предложенията от Е. И. Дьомина модел на тричленната категория степен на очевидност на информацията, или *evidential*, значението *свидетелственост* се разглежда като немаркирана грамема. Тъй като в настоящия текст сме приели различна теза, не можем да се солидаризираме с това решение. Изхождайки от предпоставката, че в съвременния български език не съществува несвидетелска флексия, смятаме, че значението *свидетелственост* трябва да се приеме за маркирано. Според Е. И. Дьомина, Г. Герджиков и Р. Ницолова от първоначалната опозиция между значенията *свидетелственост* и *несвидетелственост* по-късно са се обособили ренаративът и конклузивът, но от две опозитивни значения едното винаги притежава формален показател. В статията си „Место перфекта в системе болгарского глагола“ Р. Ницолова отбелязва, че „[п]оради определената локализация на действието в плана на миналото аористът (и имперфектът) започват да обозначават свидетелски действия, а перфектът, интервалът на който включва в себе си момента на речта, става немаркиран по признака засвидетелстваност и много често започва да обозначава несвидетелски действия“ (Ницолова 2020: 272). Ако значението *свидетелственост* е било маркирано в езиковата система, би следвало днес да се признае съществуването на свидетелска флексия, но според Р. Ницолова в категорията евиденциалност немаркиран член е грамемата индикатив, която обхваща и формите от аористно-имперфектен тип (вж. Ницолова 2003, 2006, 2008). В модела на А. Александров свидетелските форми са представени като част от грамемата удостоверителен модус. Авторът посочва като техен формален показател морфемата *-x/-ш-* (Александров 1987). Причината да не се солидаризираме с концепцията за участието на грамемата *свидетелственост* заедно с преизказните, умозаключителните и усилено преизказните форми в една морфологична категория е, че сме приели принципа, според който морфологичните хиперкатегории „са излишество в описанието на граматичния строеж на езика“ (Куцаров 2017: 57). Смятаме обаче, че предложението от А. Александров модел, включващ всички форми, с помощта на които може да се изгради свързан разказ: неутралноизказни, свидетелски, преизказни, умозаключителни, би могъл да се приеме за текстова категория. Р. Ницолова отбелязва, че категорията *evidential* в широк смисъл е текстова категория (Ницолова 2008: 336), но в нея свидетелските и неутралноизказните форми са обединени в рамките на грамемата индикатив. Тяхното разделяне

ни се струва оправдано, тъй като приемаме наличието на четири разказвателни плана в сферата на миналото: преизказан, умозаключителен, неутрален и свидетелски, които дават: „възможност на повествователя да избира между една или друга наративна стратегия, да редува различните комплекси, а оттам и да постигне максимално въздействие върху реципиента“ (Чакърва 2008: 2). Според нас в концепциите на В. Маровска за триграмемна морфологична категория таксис, на К. Куцаров за тричленна морфологична категория вид на изказването/осведоменост на говорещото лице и на С. Стойчев за самостоятелната категория евиденция на глаголното действие се откриват някои противоречия. Предложените модели не обхващат всички форми на българския глагол. В. Маровска и С. Стойчев не включват ренаратива като привативно или еквилолентно противопоставена на свидетелствеността грамема. Ще припомним, че ние се придържаме към становището на И. Куцаров, според което „всяка една от словоформите участва във всички морфологични категории на съответната част на речта“ (Куцаров 2007: 27). В модела на К. Куцаров е намерено място както на ренаратива, така и на конклузива, но тъй като чрез формите и на двете грамеми може да се изгради свързан разказ, не приемаме, че е оправдано само една от тях (ренаративът) да образува еквилолентна опозиция със свидетелствеността. Придържаме се към тезата, според която неутралноизказните форми⁷, конклузивът и ренаративът са еднакво несвидетелски, защото не съдържат морфемата *-x/-u(e)-*. И. Куцаров отбелязва, че преизказните граматични образувания „в рамките на опозицията свидетелственост ~ несвидетелственост (която няма нищо общо с разглежданото явление⁸) [...] попадат сред несвидетелските“ (Куцаров 2013: 18). Представянето на две редици форми, които илюстрират противопоставянето по признаците *свидетелственост* : *несвидетелственост*, е възможност, която е предложена от И. Куцаров, но тя изисква да бъде потърсен отговор на няколко въпроса с общотеоретичен характер. Първият от тях е свързан със съществуването на несиметрични

⁷ Използваме терминологичното словосъчетание според разбиранията на М. Янакиев.

⁸ Има се предвид явлението преизказност. И. Куцаров, както и Е. И. Дьомина, следва модела, според който ренаративът е маркиран член в самостоятелна морфологична категория (при И. Куцаров вид на изказването), но едновременно с това формите му са част от големия брой несвидетелски граматични образувания, изграждащи грамемата несвидетелственост, която е член на различна морфологична категория (evidential при Е. И. Дьомина и „очевидност“ при И. Куцаров).

редове словоформи⁹. Според нас не е задължително условие формите, които представят една грамема от определена морфологична категория, да са толкова, колкото формите на друга грамема от същата категория. Фактът, че грамемата *свидетелственост* притежава по-малко форми от грамемата *несвидетелственост* не би трябвало да бъде аргумент срещу обособяването на двучленна категория *рецептивност* (терминът е на К. Чакърова). Граемите, които изграждат морфологичните категории положение при съществителните, прилагателните, числителните имена, притежателните, възвратно-притежателните местоимения се представят от грамемите, които имат еднакъв брой форми. От друга страна, в глаголното спрежение на СБЕ не съществува морфологична категория, която да е представена от симетрични редове словоформи. Според концепцията на И. Куцаров за самостоятелни морфологични категории време, таксис и вид на изказването броят на презентните форми е по-голям от този на формите за минало време. Зависимият таксис се представя от повече словоформи в сравнение с грамемата независим таксис, защото в българския език преизказните и умозаключителните форми са винаги относителни и т.н. Г. Герджиков отбелязва, че при разделянето на удостоверителните форми от плана на миналото според това дали изразяват, или не свидетелско отношение на говорещия към представяната информация, би се получило така, че те ще се различават по два дистриктивни признака и не могат да са част от категорията време (Герджиков 1977: 11). Ние обаче не следваме концепцията за съществуването на хиперкатегория време в българския език. А. В. Бондарко не посочва като задължително условие формите, които участват в определена морфологична категория, да се различават само по един дистриктивен признак: „Единственото изискване към плана на изразяване на морфологичните категории (в езиците от флективно-синтетичен тип) се явява наличието на противопоставени един на друг редове морфологични форми“ (Бондарко 1976: 32). Руският изследовател представя тезата си за граматичните форми, които образуват опозиции между „еднородни“ и „нееднородни“ грамемите (Бондарко 1976: 138 – 141). Според автора „[в] „най-чист“ вид опозицията на еднородните грамемите е представена в опозицията на тези форми, които са тъждествени по всички останали признаци“ (Бондарко 1976: 139). Като част от примерите са посочени двойките *плод – плоды, плоду*

⁹ Използваме словосъчетанието „несиметрични редове словоформи“, за да назовем тези случаи, в които грамема от определена морфологична категория е представена от повече форми, отколкото друга грамема, с която образува опозиция.

– *плодам*, които се различават единствено по значението число (Бондарко 1976: 1939). А. В. Бондарко обаче отбелязва, че „[н]якои форми, влизащи в една грамема, могат да нямат точно съответствие в противопоставената ѝ грамема (грамеми) или въобще да нямат никакво съответствие“ (Бондарко 1976: 139); „опозициите на еднородните морфологични форми могат да не изчерпват всички форми, влизащи в противопоставените един на друг редове, така както в тези редове могат да влизат несъотносителни форми, тоест форми, образуващи едномерни пропорционални опозиции. Такива форми, разбира се, участват в общото противопоставяне на грамемите, така както те са противопоставени на който и да е член от противоположния ред, но вече на друга основа – при налични два и повече диференциални признака“ (Бондарко 1976: 139 – 140).

В контекста на подобни разсъждения бихме допълнили и това, че наличието на по-голям брой несвидетелски форми в съвременния български език може да се обясни с народопсихологията на българина, който според Ю. Трифонов по природа е недоверчив (вж. Трифонов 1905).

Приемането на тезата за граматикализирано значение *свидетелственост* в СБЕ е причината да съществуват редове форми, които се отличават по повече от един дистинктивен признак. Днес двойката *писа* и *пише* илюстрира различие не само в рамките на противопоставянето минало и сегашно време, но и в границите на опозицията *свидетелственост* : *несвидетелственост*. Оказва се, че значението *свидетелственост* не е единствената причина за съществуването на редове форми, които се различават по два признака в морфологичната система на съвременния български език.

Преизказните форми в хиперкатегорията модус на изказването се различават от умозаклучителните по две значения:

	<i>пишел</i>	<i>пишел е</i>
преизказност	+	–
умозаклучителност	–	+
относителност	+	+
свидетелственост	–	–

Формите от типа на *пишел* и *пишел е* са еднакво несвидетелски. Но докато *пишел* е маркирана с преизказност и немаркирана със субективност, *пишел е* е непреизказна конклузивна форма.

Приемането на тезата за съществуването на граматикализирано значение *свидетелственост* означава да се признае, че двучленната

морфологична категория вид на изказването, в която се противопоставят грамемите преизказност и непреизказност, е основана на нееднородни противопоставяния, срв.:

	<i>пишеше</i>	<i>пишел</i>
относителност	+	+
преизказност	–	+
умозаклучителност	–	–
свидетелственост	+	–

Пишеше и *пишел* се различават както по признака *преизказност*, така и по *свидетелственост*.

Оказва се, че обособяването на двучленна категория *рецептивност*, в която маркираната грамема *свидетелственост* ще бъде противопоставена на немаркираната *несвидетелственост*, не противоречи на основните принципи от теорията за морфологичните категории, разработена от А. В. Бондарко. В българския език съществуват грамеми, които притежават повече форми от друга грамема, с която образуват опозиция. Различието по два дистинктивни признака е особеност, присъща на флективните езици, която не изключва възможността за обособяването на отделна морфологична категория (Бондарко 1976).

Фактът, че свидетелствеността в българския език е свързана с формите за абсолютна предходност и зависим таксис, е причината да бъде поставен въпросът дали категорията *рецептивност* може да бъде интерпретирана като „скрита“ категория. Термините „скрита“ и „открита“ категория са дефинирани от Б. Л. Уорф по следния начин¹⁰: „Открита (явна) категория – това е категория, която намира формално изразяване във всяко изречение, съдържащо член на тази категория (с няколко редки изключения)“ (Уорф 1972: 45); „Скритата категория се изразява от специална морфема или специален вид изречения само в някои случаи и никога във всички изречения, в които е представен член на тази категория“ (Уорф 1972: 47). Наличието на формален показател е водещият критерий, използван от американския изследовател, въз основата на който той разделя езиковите категории на два вида. Този подход е приложен и от други автори. Руският лингвист С. Д. Кацнелсон представя сходна позиция с тази на Б. Л. Уорф, като уточнява, че

¹⁰ Бихме искали да изразим благодарност към С. Димитрова за пояснението, че терминът „криптотип“ в американската лингвистика има различни тълкувания и се използва единствено в описанията на индианските езици (америнд).

скритите категории нямат самостоятелно изразяване в езика, но от това не следва: „че скритите категории нямат никакво звуково изразяване“ (Кацнелсон 1972: 83). За тяхното съществуване сигнализират „граматически оформени и съчетаващи се в изречението словесни знаци“ (Кацнелсон 1972: 83). В книгата на Т. В. Булигина и А. Д. Шмелев „Езикова концептуализация на света (върху материал от руската граматика“ (Булигина, Шмелев 1997) се откриват интересни разсъждения, свързани с темата за скритите значения и с по-широкото тълкуване на термина граматично значение, което авторите приемат. Според двамата лингвисти липсата на формален маркер за определено значение не е причина то да не може да бъде граматично, ако е изпълнен критериумът за задължителното му изразяване, независимо от вида на езиковите средства, които се използват за тази цел (Булигина, Шмелев 1997: 21 – 24). Според Т. В. Булигина и А. Д. Шмелев скритите граматични значения не се изразяват чрез флексии¹¹ (Булигина, Шмелев 1997: 21 – 24). В настоящия труд ние се придържаме към тясното разбиране за граматично значение. Приемаме, че ако дадено значение не притежава собствен маркер (нулев или ненулев), то не е граматично.

В българското езикознание понятието криптип/скрита категория е използвано от М. Пенчева, С. Буров, К. Чакърва. М. Пенчева и С. Буров следват разбирането за криптип, според което скритите значения не се изразяват с определени флексии. И двамата изследователи насочват вниманието си към родовата система в българския език и това предопределя избрания подход (Пенчева 2001; Буров 2004). С. Буров аргументира тезата за съществуването на скритото значение *мъжколичност/женсколичност*, което: „е във взаимодействие с ГК род на съществителните имена за лица“ (Буров 2004: 306). Изследователят уточнява, че то „не е нейно граматикализирано значение“ (Буров 2004: 326). К. Чакърва защитава тезата, че граматичното значение *итеративност*, изразявано от морфемата *-ва* и нейните аломорфи, е част от скритата в рамките на глаголният вид морфологична категория *повторяемост* (Чакърва 2003). Този подход показва, че граматично значение, което притежава определен маркер, би могло да се разглежда като скрито, ако не може да бъде изразено извън определена група думи. Тъй като свидетелската флексия *-х/-ше-* може да се добавя само към непреизказните и неумозаключителните форми за аорист,

¹¹ Т. В. Булигина и А. Д. Шмелев уточняват, че терминологичното словосъчетание „флективен криптип“, което те използват, не е съвсем подходящо, защото се свързва с флективното изразяване на определено значение, а не това е смисълът, който те влагат в него (вж. Булигина, Шмелев 1997: 25).

изразяващи абсолютна предходност (*писах*), както и към относителните форми от типа *пишех*, *бях писал* и др., основателен ни се струва въпросът дали свидетелствеността може да се разглежда като криптично значение. Опозицията между свидетелски и несвидетелски форми не се реализира в рамките на определена лексикално-граматична категория, какъвто е случаят с МК повтораемост. Според нас, ако конкретно граматично значение се разглежда като скрито в дадена грамема, ще се получи противоречие. Няколко пъти отбелязахме, че следваме принципа, според който всички словоформи, които притежава определена част на речта, участват във всички морфологични категории, които са ѝ присъщи (Куцаров 2007: 27). Ако се приеме, че значението *свидетелственост* е скрито в рамките на грамемата непреизказност, която обединява всички свидетелски форми, извън противопоставянето ще останат преизказните форми, които според И. Куцаров също трябва да бъдат включени в опозицията по признаците *свидетелственост* : *несвидетелственост* (Куцаров 2013: 18). Подобен казус би се получил, ако свидетелствеността се разглежда като скрито значение от която и да е грамема, характерна за определена глаголна морфологична категория. Всички граматични форми, присъщи на конкретна част на речта, се оказват обединени на равнището на морфологичните категории. Според нас обаче не е оправдано категорията рецептивност да се разглежда като скрита в рамките на друга категория, защото нейният строеж наподобява начина на организация на самостоятелната двучленна категория вид на изказването. Както не съществуват еднородни опозитивни отношения между грамемите преизказност и непреизказност (срв. *пишеше* : *пишел*), така и *пише* : *пишеше* се различават по два дистинктивни признака (относителност и свидетелственост). Ако формите от типа *пише*, *пишел*, *пишел е* се разглеждат като еднакво несвидетелски, защото не съдържат флексията *-x/-ш(e)-*, не съществува теоретично ограничение, според което те да не могат да бъдат обединени в рамките на грамемата *несвидетелственост*, образуваща привативна опозиция с маркираната грамема *свидетелственост*. Би могло да се направи съпоставка с модела на тричленната категория време според концепцията на И. Куцаров. Изследователят защитава тезата, че темпоралните грамемите са три: минало време, сегашно време, бъдеще време (Куцаров 2007). Граматичните образувания за абсолютна предходност (*писа*) не могат да се комбинират с маркерите на значенията относителност и резултативност, но за грамемите сегашно и бъдеще време подобно ограничение не съществува: *пишех*, *писал съм*, *бях писал*, *цял да пиша*, *ще съм писал*, *цял да съм писал* и т.н. Поради тази причина в СБЕ може да се изрази едновременност на действие спрямо момента на говоренето (*пише*),

едновременност на действие с друго действие в миналото (*пишеше*), едновременност на резултат от действие с момента на говоренето (*писал е*), едновременност на резултат от действие с друго действие в миналото (*беше писал*), следходност на действие спрямо момента на говоренето (*ще пише*), следходност на действие спрямо друго действие в миналото (*ще е писал*), следходност на резултат от действие спрямо момента на говоренето (*ще е писал*), следходност на резултат от действие спрямо друго действие в миналото (*ще е писал*). Както се вижда, голям брой форми изразяват сегашно и бъдеще време, защото те могат да се съчетават с маркерите на значения от други морфологични категории (таксис, вид на действието и т.н.). Разликата между *пише* и *писал е*, че второто граматично образувание е допълнително маркирано с резултативност, но това не означава, че то не участва в опозицията *разновременност* : *неразновременност* като част от немаркираната *едновременност*. Поради тази причина смятаме, че включването на формите от типа *пише*, *пишел*, *пишел е* в рамките на немаркираната грамема *несвидетелственост* като част от двучленната МК рецептивност не противоречи на начина, по който са организирани други глаголни категории в СБЕ.

Според нас съществуват основания да бъде приета хипотезата на И. Куцаров за обособяването на МК *очевидност*, която ние назоваваме с термина на К. Чакърва *рецептивност*, защото името на определена морфологична категория трябва да е надредно на семантиката, изразявана от една от грамемите, участващи в нейния строеж. МК рецептивност се основава на формално-семантичната опозиция *свидетелственост* : *несвидетелственост* (с главно значение на немаркирания член *дистанцираност*). Маркирана с морфемата *-x-/-u(e)-* е грамемата *свидетелственост*, която е привативно противопоставена на немаркираната *несвидетелственост*. За несвидетелски приемаме всички граматични образувания, които не съдържат флексията *-x-/-u(e)-*, т.е. *пише* е изявителна, непреизказна, несвидетелска форма, *пишел* е изявителна, преизказна, несвидетелска форма, *пишел е* е умозаклучителна, непреизказна, несвидетелска форма, *бил пишел* е умозаклучителна, преизказна, несвидетелска форма и т.н. Всички изброени граматични образувания се обединяват от значението *несвидетелственост* и се противопоставят на *пишеше*.

В **трета глава** от дисертационния труд са представени концепциите на изтъкнати лингвисти, свързани със значението на морфемата *-x-/-u(e)-* в диахронен и синхронен план. В хода на изложението вниманието е съсредоточено върху начина, по който се изразява информацията за лице в състава на формите от аористно-имперфектен тип. Направен е опит да се

потърси отговор на въпроса защо в морфологичната система на българския език съществуват омонимни граматични образувания от типа *рече* (аорист, второ лице, единствено число), *рече* (аорист, трето лице, единствено число); *речеше* (имперфект, второ лице, единствено число), *речеше* (имперфект, трето лице, единствено число). Коментирани са статутът на звука Е, който се среща в състава на имперфектните граматични образувания от вида *четешЕ*, *мислешЕ*.

Пряко свързан с проблема за значението на морфемата *-x/-ш(e)-* е въпросът за изразяването на персоналната семантика при първоличните аористни форми от типа *писах*, *четох*, *метох*. Р. Ницолова използва следния цитат от Хр. Смирненски: „Поздравих пролетта, поздравих младостта/и възторжен разтворих очи“, за да подкрепи твърдението, че българският език принадлежи към групата на нулевосубектните езици (Ницолова 1984: 46). Друг изследовател, който представя сходна гледна точка по отношение на разглеждания проблем, е В. Станков. Той приема, че морфемата *-x-* е многозначна, защото тя е флексия за минало време (Станков 2009: 12) и за първо лице: „Личните местоимения аз, ти, той, (тя, то), ние, вие, те имат свойството да фиксират референта в пространството и времето: „Аз стоя на морския бряг“. В случая функциите на местоименията са в пълен синхрон с категорията лице, изразена от глаголните окончания. В определен контекст това прави личните местоимения излишни: „Вчера (аз) ходих на кино“ (Станков 2009: 16). Разсъжденията на двамата български езиковеди са предпоставка да се потърси отговор на въпроса защо морфемата *-x-* може да функционира и като персонална флексия. От друга страна, тя се комбинира с *-ме* – граматичния маркер за първо лице, множествено число: *писахме*, *четохме* и *-те* – показателя за второ лице, множествено число: *писахте*, *четохте*, *метохте*. Отговор може да се даде, ако се има предвид фактът, че получената от сигма морфема *-x-* по произход не е персонална флексия. Във връзка със закона за отваряне на сричката персонална флексия **-m* е отстранена и вероятно поради тази причина в хода на езиковото развитие нейната семантика е била прехвърлена върху най-близката предходна морфема: **rǐ-s-o-m > пишъ* (примерът е на Славова 2017: 312). Това обаче е станало в рамките на грамемата единствено число, където в резултат от същия фонетичен закон второличните и третоличните форми са съвпаднали: *рече*, *рече*, и така граматичните образувания за първо лице от типа *рекохъ* са се оказали достатъчно различни, за да се употребяват без допълнителния лексикален перифериен модификатор *азъ*.

Солидаризираме с мнението, че морфемата *-x/-ш(e)-* в съвременния български език не е показател за абсолютна предходност, защото съществуват

форми за минало време, в които тя не присъства. Тя не би могла да бъде и маркер на значението зависим таксис, тъй като, ако изпълнява само тази функция, е логично да не се среща в състава на непреизказните и неумозаключителните форми за минало време. Приемаме тезата на А. Александров, че днес **-x/-ш(e)-** е свидетелска флексия, защото всички словоформи, в които тя участва, могат да функционират в свидетелски контекст. Разглеждаме **-ше-** като цяла флексия (вж. Станков 2009: 12), аломорф на свидетелската морфема **-x-**, тъй като Е в състава на имперфектните форми не може да се обособи като отделна морфема, изразяваща определено значение. Смятаме, че регресивното „изместване на границата между лексикални и граматични морфемии в глаголната словоформа“, за което пише И. Куцаров (Куцаров, цит. по Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 288), би могло да е следствие от стремежа на езика да обособи единен формален показател на значението минало време. Морфемата **-x-** в съвременния български език в рамките на единственото число изпълнява функцията и на персонален маркер (Станков 2009: 16).

В четвърта глава е представена цялата парадигма на свидетелските форми в съвременния български език, коментирани са формално-семантичните и функционалните особености на свидетелските граматични образувания. Направено е уточнението, че граматикализираното значение *свидетелственост* е абстрактно. Доказателство за това са не само възможните употреби на свидетелски граматични образувания в несвидетелски контекст (например в езика на медиите, в отделни части на исторически съчинения, вж. Станков 1969, Ницолова 2008), но и комбинирането на свидетелската флексия **-x/-ш(e)-** със субективномодалните грамемии кондиционал и аналитичен императив. Известно е, че единствено аналитичните относителни резултативни и нерезултативни повелителни форми от типа *нека кажеше, дано беше успял* и др. съдържат свидетелската морфема **-x/-ш(e)-**. Специфична в тяхната семантика е подканата за извършване на контрафактично действие (Чакърова 2009: 36). С тяхна помощ говорещият се представя не като очевидец на съобщавания факт или на резултата от него, а като квазисвидетел на действие, което не може да бъде реализирано, но е силно желано: „Нека си беше взел изпита“ („Много ми се искаше това да се случи, но то не стана“). Смятаме, че е оправдано формите за условно наклонение да бъдат приети за свидетелски, ако свидетелствеността се разбира по-широко: не просто като засвидетелстване на действие или резултат от действие, но и като възможност за изразяване на свидетелско отношение към действие, зависещо от изпълнението на определено условие.

Обект на анализ в четвърта глава са ненормативните положителни относителни нерезултативни и резултативни свидетелски форми за следходност от типа *ще пишех, щеше да пиша, ще бях писал, щеше да съм писал*, повечето от които са регистрирани от А. Теодоров-Балан, А. Александров и И. Харалампиев (Теодоров-Балан 1957; Александров 1983; Харалампиев 1997). Не всички ненормативни форми за бъдеще време са еднакво разпространени. Честотата на употреба на нерезултативните граматични образувания, които съдържат частицата *щеше* или *ще*: *щеше да пиша, ще пишех*, е много по-голяма от тази на резултативните форми от типа *ще бях писал, щеше да съм писал*. От друга страна, ексцерпираниите от български сайтове примери доказват, че хората, които живеят на територията на България и не използват западнобългарски диалект, предпочитат частицата *щеше* пред *ще*. Наблюденията ни подкрепят тезата на И. Харалампиев, според която утвърждаването на типа *ще пишех* следва посоката от запад на изток (Харалампиев 1997). Бавното разпространение на варианта *ще бях писал* според нас би могло да се дължи на невъзможността от него да се образуват преизказни конклузивни форми: **ще бил бил писал*. Участието на неизменяемия елемент *щеше* в състава на формите за първо, второ и трето лице: *щеше да пиша, щеше да пишем, щеще да пишеш, щеше да пишете, щеше да пише, щеше да пишат* не позволява да бъде приета тезата, че в комплекса *-ше* има персонална флексия. Смятаме, че от съвременна гледна точка *-ше-* е цяла флексия, аломорф на свидетелската морфема *-х-*.

В четвърта глава са представени и наблюденията ни, свързани с рецепцията на значението *свидетелственост* в съвременния български език. Желанието ни да проверим как се възприема информацията, предадена с помощта на различни граматични образувания, ни подтикна да изготвим анонимно анкетно проучване на тема „Функционално-семантични особености на някои глаголни форми в съвременния български език“. То беше проведено в периода август 2021 година – май 2022 година. Като основен е използван анкетният метод. С помощта на приложението Гугъл формуляри (Google Forms) беше изготвена анкетна карта, която бе публикувана в различни онлайн групи. Броят на респондентите, участвали в проучването, е 700. От тях 337 души са с висше филологическо образование, 270 респонденти имат висше нефилологическо образование, 83 са лица, завършили средно училище, 9-ма от респондентите са с основно образование и един е с начално. Получените данни показват, че съвременните носители на българския език смятат, че в контекст, в който не са използвани периферийни свидетелски модификатори, формите на аориста, имперфекта и плусquamперфекта самостоятелно изразяват свидетелско отношение на

говорещия към съобщавания факт. Поради тази причина е оправдано инвариантното значение на граматичните образувания, маркирани с флексията *-х/-ше*, да се определи като свидетелственост. Резултатите показват, че транспозитивните употреби на свидетелски вместо дистантни форми се разпознават от носителите на езика и се оценяват като правилни, когато целта е да се внуши достоверност към представяната информация. Граматичните образувания от типа „мислел беше“, „бе търсел“ се определят като неправилни от повечето анкетирани.

Обект на изследване в **пета глава** са периферийните свидетелски модификатори в съвременния български език. Те биха могли да се опишат в рамките на ядреното ФСП *евиденциалност*, в чието ядро поставяме морфологичната категория *рецептивност*. Лексикалните свидетелски модификатори не са особено многобройни, но се наблюдават различия във функциите, които изпълняват. Най-активно се използват думите *наблюдавам, виждам, гледам*. Те по неграматичен начин изразяват значението на ядрените свидетелски модификатори и се употребяват предимно в съчетание с презентни форми, несъдържащи морфемата *-х/-ш(е)-*. От семантична гледна точка е оправдано тези глаголи да бъдат поставени най-близо до ядрото на ФСП *евиденциалност*. Често се използват и синтактичните модификатори вметнатите изречения с участието на подобни глаголи (чиито форми най-често са маркирани със свидетелственост) – срв.: *както успях да забележа, както се оказа, както видях*. Като по-отдалечени от ядрото на свидетелствеността определяме лексикалните глаголни модификатори *привиди се, привижда се, мярна, мярвам*, защото те съдържат в себе си значението за недобре възприета свидетелска информация. Не се употребяват в текстове, предаващи достоверни сведения. Глаголът *скивам* се среща предимно в повелителната си форма *скивай*. *Скивам*, заедно с вариантите *скив, ский*, са езикови единици, характерни за разговорната реч. Лексикалните модификатори *зърна, зървам, съзра, съзирам, съзерцавам и взирам се* се откриват в художествени произведения. Прави впечатление, че всички периферийни лексикални модификатори на свидетелствеността в съвременния български език са глаголи. Прилагането на функционалния критерий доказва, че съществителните имена *свидетел* и *очевидец* не могат да предадат свидетелско отношение на говорещия към съобщавания факт, когато не са част от съставните именни сказуеми *очевидец съм, свидетел съм* (или *бях свидетел, бях очевидец* – с маркирана свидетелска форма на спомагателния глагол) и др. Специфично място в периферията на ФСП *евиденциалност* заемат транспозициите, в които участват грамемите *свидетелственост* и *несвидетелственост*.

В **заклучението** са обобщени следните изводи от изследването:

1. До средата на двадесети век свидетелствеността в българското езикознание най-често се разглежда като семантична особеност, присъща на някои глаголни форми.

2. В общотeorетичен план след публикуването на „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол“ (Якобсон 1957/1972) граматичните форми, с помощта на които говорещото лице посочва източника на информация, се интерпретират предимно в рамките на категорията евиденциалност.

3. В модела на категорията евиденциалност на Р. Ницолова (Ницолова 2003, 2006, 2008) и К. Алексова (2003), притежаващ сходства с категорията модус на изказването на Г. Герджиков (Герджиков 1977, 1984), не е обособена грамема *свидетелственост*, защото и тримата изследователи отричат наличието на свидетелски форми в българския език.

4. Ние приемаме, че в съвременния български език **-x-** е свидетелска флексия (Иванчев 1986, Александров 1987, 1988, Шаур 1989 и др.), защото, ако говорещото лице не е било очевидец на съобщаваната информация, не може да изгради разказа си изцяло с непреизказни и неумозаклучителни форми от аористно-имперфектен тип.

5. Изхождайки от предпоставката, че в българския език няма несвидетелска флексия, смятаме, че всички граматични образувания, които не съдържат маркера **-x-/-ш(e)**¹², са част от немаркираната грамема *несвидетелственост*, образуваща привативна опозиция с граемата *свидетелственост* в рамките на двучленната МК *рецептивност*.

6. Важен е въпросът, свързан с изразяването на значението *свидетелственост* от второличните и третоличните непреизказни и неумозаклучителни аористни сингуларни форми. Според нас неактуализираната тематична гласна на миналата основа в техния състав функционира и като свидетелски маркер.

7. Данните от езиковата история позволяват да се приеме твърдението на В. Станков, че аломорфът на морфемата **-x-** е целият комплекс **-ше-**, а не само **-ш-** (Станков 2009: 12). По произход **-x-** не е персонална флексия, но в резултат от исторически промени същинският маркер на значението първо лице при формите за аорист и имперфект в рамките на граемата единствено число е отпаднал. Тъй като морфемата **-x-/-ш(e)** не се открива в състава на преизказните и умозаклучителните форми, които винаги се съчетават или със

¹² Изключение са непреизказните и неумозаклучителните аористни форми за второ и трето лице, единствено число.

значението абсолютна предходност, или зависим таксис, тя не е маркер за време или за относителност.

8. Присъствието на свидетелския маркер *-x/--и(e)-* в състава на условните и на относителните непреизказни и неумозаклучителни повелителни вербални форми доказва, че свидетелствеността като граматично значение има абстрактен характер. Говорещото лице може да представи себе си като свидетел на действие, зависещо от изпълнението на определено условие: *бих писал* или като очевидец на действие (или резултат от действие), което е силно желано, но не може да бъде реализирано: *дано дойдеше, нека да беше успял*.

9. Проведеното за целите на настоящото изследване анкетно проучване на тема: „Функционално-семантични особености на някои глаголни форми в съвременния български език“ показва, че по-голямата част от респондентите възприемат граматичните образувания, съдържащи морфемата *-x/--и(e)-*, като свидетелски. Те разпознават транспозитивните употреби на свидетелски форми в езика на медиите, когато целта е да се внуши достоверност към предаваната информация.

10. Периферийните модификатори на значението *свидетелственост* биха могли да се опишат в ядреното ФСП евиденциалност. Те не са особено многобройни, защото в СБЕ съществуват специализирани граматични средства, които се използват най-често при предаването на засвидетелствана от говорещото лице информация.

Цитирана в автореферата литература

- Айхенвалд 2004:** Aikhenvald, A. Y. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Александров 1983:** Александров, А. Конкуренция на глаголните форми за бъдеще време в миналото в съвременния български език. // *Български език*, 1983, кн. 2, 154 – 159.
- Александров 1987:** Александров, А. Универсален модус на изказване в българската темпорална система. // *Доклади от Втория международен конгрес по българистика*. София: БАН, 1988, № 3, 491 – 498.
- Александров 1988:** Александров, А. Класификация на българските глаголни времена според модуса на изказването. // *Съпоставително езикознание*, 1988, кн. 4 – 5, 94 – 103.
- Алексова, http:** Алексова, К. *Дубитативът в съвременния български език, лексикалните модификатори за достоверност и маркерите за емотивност*.
<https://www.academia.edu/31802171/ДУБИТАТИВЪТ_В_СЪВРЕМЕННИЯ_БЪЛГАРСКИ_И_ЕЗИК_ЛЕКСИКАЛНИТЕ_МОДИФИКАТОРИ_ЗА_ДОСТОВЕРНОСТ_И_МАРКЕРИТЕ_Е_ЗА_ЕМОТИВНОСТ_1>, изтеглено на 11 септември 2019 г.
- Андрейчин 1942:** Андрейчин, Л., *Основна българска граматика*. София: „Хемусъ А. Д.“, 1942.
- Бейнова 2013:** Бейнова, М. *Кратка българска граматика*. София: Скорпио, 2013.
- Бондарко 1976:** Бондарко, А. В., *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука, 1976.
- Бондарко 2001:** Бондарко, А. В., *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Москва: Эдиториал УРСС, 2001.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: „Петър Берон“, 1998.
- Булыгина, Шмельов 1997:** Булыгина, Т. В., А. Д. Шмелев. Грамматические и семантические категории и их связи. // *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997, 15 – 45.
- Буров 2004:** Буров, С. *Познанието в езика на българите*. Велико Търново. Фабер, 2004.
- Герджиков 1977:** Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в българския език (категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието. // *ГСУ, ФСФ*, т. 69, 2, 1977, 5 – 68.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Дьомнина 1970:** Дьомнина, Е. И. Към историята на модалните категории на българския глагол. // *Български език*, 1970, № 5, 405 – 421.
- Демина 1973:** Демина, Е. И. К вопросу о генезисе модальных категорий болгарского индикатива. // *Симпозиум по грамматической типологии современных балканских языков*. Москва: Наука, 13 – 17.
- Демина 1974:** Демина, Е. И. Место прошедших времен в системе модальных оппозиций болгарского индикатива. // *В памет на професор Стойко Стойков (1912 – 1969)*. София: БАН, 363 – 369.
- Дуриданов 1973:** Дуриданов, И., За логическата основа на граматическите категории. // *Проблеми на логиката. Т. V Логика и езикознание*, 1973, 43 – 60.
- Иванчев 1986:** Иванчев, С. Рецензия за „Преизказване на глаголното действие в българския език. // *Съпоставително езикознание*, 1986, № 4, 80 – 85.
- Кацнельсон 1972:** Кацнельсон, С. Д. «Скрытая» граматика и формы ее обнаружения. // *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград: Наука, 1972, 78 – 93.
- Конески 1967:** Конески, Б. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопие: Култура, 1967.

- Костов 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. София: Казанлъшка долина, 1939.
- Кръстев 1992:** Кръстев, Б. *Грамматика за всички*. София: Наука и изкуство, 1992.
- Кръстева 2003:** Кръстева, В. *Обща българска граматика*. София: Скорпио ви, 2003.
- Куцаров 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1985.
- Куцаров 1994:** Куцаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И., *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров 2013:** Куцаров, И. Преизказването. // *Съпоставително езикознание*, 2013, кн. 2 – 3, с. 17 – 49.
- Куцаров 2017:** Куцаров, И. Evidential не е преизказност. // *Доклади от юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев*. София: БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 41 – 53.
- Куцаров, К. 1998:** Куцаров, К. Свидетелственост – грамема в категорията вид на изказването. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, том 36, кн. I, 1998, 209 – 215.
- Макарцев 2013:** Макарцев, М. М., Съобщенията за Русия в българския печат от втората половина на XX век (към въпроса за използването на евиденциалността). // *Съпоставително езикознание*, 2013, кн. 2 – 3, 224 – 237.
- Макарцев 2014:** Макарцев, М. М. *Евиденциалност в пространстве балканского текста*. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Маслов 1956:** Маслов, Ю. С. *Очерк болгарской грамматики*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1956.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа, 1981.
- Мелчук 2015:** Мелчук, И. А. *Курс по обща морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015.
- Ницолова 2003:** Ницолова, Р. Семантическа гиперкатегория «характеристика говорящим сообщаемой информации и ее связь с временем и лицом глагола» // *Материалы международной научной конференции Санкт-Петербург 22 – 24 сентября 2003 г.* Санкт-Петербург: Наука, 2003, 108 – 112.
- Ницолова 2006:** Ницолова, Р. Взаимодействие евиденциалности и адмиративности с категориями времени и лица глагола в болгарском языке. // *Вопросы языкознания*, РАН, 2006, № 4, 27 – 45.
- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. Модализованная евиденциалная система болгарского языка. // *Евиденциалност в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука 2007, 107-197.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р., *Българска граматика: морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Ницолова 2009:** Ницолова, Р. Социолингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат през последните две десетилетия в съпоставка с полския печат. // *Съпоставително езикознание*, 2009, кн. 2, 1 – 12.
- Ницолова, Со Ынг Ким 2020:** Ницолова, Р., Со Ынг Ким. Употреба на евиденциалите при предаване на сънища в българския и в корейския език. // *Руселина Ницолова. Избрани трудове*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020, 346 – 357.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес, 1999.

- Пенчев 1967:** Пенчев, Й. Към въпроса за времената в съвременния български език. // *Български език*, 1967, № 2, 131 – 143.
- Пенчева 2001:** Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.
- Първев 1975:** Първев, Х., *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство, 1975.
- Радулов 1870:** Радулов, С. *Начална граматика за изучение на българския език*. Болград: Печатница на централното училище, 1870.
- Станков 1967/1976:** Станков, В. Категории на индикатива в съвременния български език. // *Български език*, 1967, № 4, 330 – 344.
- Станков 1969:** Станков, В. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство.
- Станков 2009:** Станков, В. Граматично значение и контекст. // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2009, 10 – 50.
- Стойчев 2019:** Стойчев, С., *Българският релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: Силует, 2019.
- Стоянов 1964:** Стоянов, С. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1964.
- Теодоров-Балан 1957:** Теодоров-Балан, А. Склонение и спрежение в българската граматика. // *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*. София: БАН, 1957, 29 – 36.
- Трифонов 1896:** Трифонов, Ю. [Рецензия]. // *Училищен преглед*, 2, 1896, 305 – 320.
- Трифонов 1905:** Трифонов, Ю. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарския език. // *Периодично списание на Българското книжовно дружество*, кн. 3 – 4, 1905, 155 – 192.
- Търпоманова 2015:** Търпоманова, Е. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: Ни плюс, 2015.
- Уорф 1972:** Уорф, Б. Грамматическите категории. // *Принципи типологического анализа языков различного строя*, 1972. Москва: Наука, 41 – 60.
- Харалампиев 1997:** Харалампиев, И. *Бъдещето на българския език от историческо гледище*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1997.
- Цонев 1985:** Цонев, Б. *История на българския език*. София: Наука и изкуство, 1985.
- Чакърлова 2003:** Чакърлова, К. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер, 2003.
- Чакърлова 2008:** Чакърлова, К. Наративни преходи в романа „Антихрист“ на Емилиян Станев. // *Емилиян Станев и безкрайните ловни полета на литературата. Юбилеен сборник по повод 100 години от рождението на писателя*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, стр. 147 - 159.
- Чакърлова 2009:** Чакърлова, К. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: Пигмалион, 2009.
- Чакърлова 2019 (ръкопис):** Чакърлова, К. *Нов поглед към евиденциалността в съвременния български език*, 2019.
- Шаур 1989:** Шаур, В. Йерархия на признаците на българските глаголни времена. // *Съоставително езикознание*, 1989, № 1, 45 – 55.
- Якобсон 1972:** Якобсон, Р., О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. // *Принципи типологического анализа языков различного строя*, Москва: Наука, 1972, 95 – 113.
- Янакиев 1962:** Янакиев, М. Българските глаголни времена, с които се съобщава за минали събития, и начините за превеждане на руското „прошедшее время“. // *Български език и литература*, 1962, № 2, 3 – 10

Публикации по темата на дисертационния труд

1. **Стаменов 2020:** Стаменов, В. Към въпроса за ядрените модификатори във функционално-семантичното поле на персоналната в съвременния български език. Релацията персоналност – свидетелственост. // *Verba iuvenium*, т. 2. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2020, 60 – 72 .
2. **Стаменов 2020а:** Стаменов, В. Към въпроса за категорията „рецептивност“ в съвременния български език // *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*. Том XX. Пловдив: 2020, 80 – 83.
3. **Стаменов 2022:** Стаменов, В. Наблюдения върху функционирането на периферийните свидетелски модификатори в съвременния български език“ // *Verba iuvenium*, т. 4. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, 53 – 66 .
4. **Стаменов 2023:** Стаменов, В. Граматичното значение свидетелственост – характерна особеност на българската морфологична система. // *Bulgarica* 5, 2023, 115 – 131
5. **Стаменов 2023а:** Стаменов, В. Към въпроса за наративните системи в съвременния български език (опозицията свидетелски : несвидетелски разказ). // *Дзяло*, т. XXVI, 2023.

Справка за научните приноси на дисертационния труд

1. В дисертационния труд за пръв път е направен подробен аналитичен преглед на становищата за значението *свидетелственост* в българската лингвистична литература. Критично анализирани данни от историята на родното езикознание биха подпомогнали бъдещи проучвания върху поставената тема.

2. Аргументирана е възможността за обособяването на двучленна морфологичната категория *рецептивност*, основаваща се на формално-семантичната опозиция *свидетелственост* : *несвидетелственост* (с главно значение на немаркирания член *дистанцираност*). Маркирана с флексията *-х/-ше-* е грамемата *свидетелственост*.

3. Потърсен е отговор на рядко поставяните в българското езикознание въпроси какво е значението на флексията *-х-* в състава на съвременните аористно-имперфектни форми от типа *некох, печах, щях да чета, щях да съм чел* и др.; защо третоличните непреизказни и неумозаклучителни форми за минало време не съдържат морфемата *-х/-ш(е)-*.

4. За пръв път са представени всички форми, които са част от парадигмата на свидетелствеността в съвременния български език.

5. За пръв път са коментирани формално-семантичните особености на всички типове свидетелски форми, като употребата им е илюстрирана с примери от художествената литература, медийни текстове, форуми, Българския национален корпус и др.

6. Задълбочено е разгледана възможността за комбиниране на конклузивни модификатори като *май, трябва, вероятно, навярно, сигурно* и др. със свидетелски глаголни форми.

7. Представени са аргументи в подкрепа на тезата, че в съвременния български език четирите разказвателни плана в сферата на миналото (неутрален, умозаключителен, преизказан и свидетелски) биха могли да част от **текстовата** категория *evidential*.

8. Дисертационният труд е първото българско монографично изследване, в което граматикализираното значение *свидетелственост* е описано с помощта на теорията за функционално-семантичните полета.

9. Аргументирана е възможността за обособяването на ФСП *евиденциалност*, в чието ядро поставяме МК *рецептивност*.

10. За пръв път са описани неморфологичните средства, чрез които се изразява свидетелско отношение на говорещия към представяната информация. Представени са лексикалните и синтактичните периферийни свидетелски модификатори.

11. В дисертационния труд се представят резултати, свързани с нагласите на съвременните носители на езика към информация, предадена с помощта на различни глаголни форми. Основните цели на мащабното проучване „Функционално-семантични особености на някои глаголни форми в съвременния български език“, в което се включиха 700 респонденти, са да провери дали лицата, владеещи български език: 1) разграничават свидетелските от несвидетелските форми на индикатива; 2) смятат за правилна транспозитивната употреба на свидетелски форми в несвидетелски контекст в езика на медиите; 3) възприемат информацията, предадена с помощта на форми, съдържащи флексията *-х/- ше*, като достоверна от тази, съобщена с други граматични образувания; 4) определят като неправилна замяната на аористното причастие с имперфектно във формите на плусквамперфекта.